

УДК 811.161.2'33:165.164:398

Антонюк О.В., Прісовська Г.Є.

РЕПРЕЗЕНТАНТИ КОНЦЕПТУ ВОДА У ТВОРАХ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

Стаття присвячена питанню висвітлення репрезентантів одного з концептів у поетичних творах Т.Г. Шевченка. В процесі життя і розвитку суспільства створена певна світоглядна думка, що знайшла своє відображення в аналізованих поетичних текстах.

Ключові слова: Шевченко, поетичний текст, концепт, репрезентант.

Антонюк Е.В., Присовская Г.Е. Репрезентанты концепта ВОДА в произведениях Т.Г. Шевченко. В статье освещаются вопросы репрезентации одного из концептов в поэтических произведениях Т.Г. Шевченко. В процессе жизнедеятельности и развития общества создана определенная мировоззренческая мысль, которая нашла отображение в анализируемых поэтических текстах.

Ключевые слова: Шевченко, поэтический текст, концепт, репрезентант.

Antoniuk O., Prisovska G. Representants of «WATER» concept in T.G. Shevchenko's works. The article relates representation issues of T.G. Shevchenko poetry's concept. In the process of society's life and development a certain philosophical thought was created. It consequently was reflected in the analyzed poetical texts.

Keywords: Shevchenko, poetical text, concept, representant.

Когнітивна лінгвістика розглядає мову як особливу семіотичну систему, яка є системою організації та вдосконалення інформації, способів її подання у комунікативних процесах. В межах когнітивної лінгвістики лексична структура є регулятором взаємодії когніцій людини із семантичними параметрами конкретної мови. Одним із центральних понять когнітивної лінгвістики є поняття концептуальної картини світу, що постає у свідомості окремого індивіда або народу як цілісне уявлення про об'єктивний світ і місце людини у ньому [4, 4].

Концепт визначається як смислова одиниця розумової діяльності людини, що виникає у процесі створення інформації про об'єкти та їхні властивості [1].

Перші спостереження людини над світом, перші спроби дати йому пояснення віддзеркалюють архетипні уявлення про першоелементи буття. Образ води як одного з чотирьох матеріальних першоелементів

нтів є складним і суперечливим: це і народження, і смерть, це і плинність часу, і його короткотривалість, це і прозорість, і мутність.

Отже, у свідомості представлені різнозабарвлені репрезентанти концепту *вода*. Кожен народ сприймає довкілля відповідно до своєї «мережі координат», в основі якої лежить національна культура.

Ці «координати» можуть бути виявлені лише шляхом комплексного аналізу емоційного навантаження універбів у різних виявах культури: у фольклорі, художній літературі, засобах масової культури, соціальних міфологемах, наданні переваги певним цінностям.

Шевченко як поет, що відображає у своїй творчості фольклорні мотиви, зосереджується саме на тих цінностях, що і власне фольклорні тексти.

Аналіз текстів збірки Т.Г. Шевченка [3] дав нам можливість встановити інвентар когнітивних модифікаторів і складників, активізація яких формує концепт *вода*, зокрема, це конкретизатори-апелятиви: *ріка, річка, море, хвиля, вода, хмара*, найчастотнішим з яких є апелятив *море*. Єдність антропоморфного і природного фонів сприяють створенню образу моря як живої істоти:

...послухає моря, що воно говорить...[3, 73];

З морем розмовляє [3, 73].

На тлі моря – живої істоти – паралельно персоніфікуються і гори, і вітер, але в центрі постає людина:

Грай же, море, мовчить, гори,

Гуляй, буйний, полем!

Плачте, діти козацькії, –

Така ваша доля [3, 67].

Море подекуди стає об'єктом для порівняння: *А ніч, як море* [3, 352].

Море в текстах поезій Т.Шевченка набуває ознак зооморфної метафори:

Синє море звірюкою

То стогне, то виє [3, 83];

І море ревнуло... [3, 200].

Синтагматичні зв'язки апелятива *море* утворюють атрибутивні словосполучення з лексемами, що мають лише значення «колір неба»: *синє, синесеньке*; тобто практично в текстах поезій море виступає як одновалентна лексема.

Про асоціативні зв'язки лексем відомо, що вони «не спираються на послідовність, локалізуються в мозку і складають частину наявно-

го в пам'яті скарбу...» [2, 157]. Асоціативні відношення лексеми *море* утворюють вторинну номінацію з уявленням про смерть:

На синьому морі потопали... [3, 594];
І нишком море проковтнуло... [3, 511],
 а також про віддаленість:
Той блукає за морями... [3, 583];
Та й пішов торбину взявши,
За синєє море шукати долі... [3, 435];
Погнало горе аж до моря... [3, 434].

Інший апелютив – *ріка* – представлений лише в атрибутивному словосполученні *слов'янської ріки* [3, 252].

На противагу апелютиву, гідроніми у поезіях Шевченка представлені кількома універбами: Дніпро, Дністер, Дунай, Дон, Іква. Дніпро для Шевченка є *святим, своїм, крутоберегим, широким, старим, дуже жим, крутогорим*.

Як і в текстах українських народних пісень, так і у творах Т.Г. Шевченка Дніпро стає батьком, найстаршим у роді. Гідронім Дніпро у поетичних текстах виконує як а) локально-історичну, так і б) символічну функцію.

а) *А онде, онде, за Дніпром, козацька церква невеличка...* [3, 369]

б) *Меж горами старий Дніпро,*
Неначе в молоці дитина,
красується, любується
на всю Україну [3, 439].

У поетичних текстах Шевченка онім Дніпро прирощує до свого когнітивного значення й прагматичне – 'батьківщина', посилюється це значення контекстом:

...кращого немає
Нічого в бога, як Дніпро
та наша славная країна... [3, 438];
Дніпро, Україну згадаєм... [3, 651];
Обідрана, сиротою [Україна]
Понад Дніпром плаче [3, 81].

У Шевченка Дніпро має й інше, автохтонне найменування

О мій Словутицю преславний! [3, 631]

Створена складна семантична структура оніма пов'язується не з одиничним контекстом, а опосередковується тими, що вже існують.

Якщо Дніпро у поетичних творах має широке коло означень, то Дунай, як і в текстах українських народних пісень і дум, є одновалентною лексемою:

*І на тихому Дунаю
Новим кошом стали [3, 597];
Гаю, гаю, темний гаю,
Тихенький Дунаю [3, 567].*

Інші гідроніми в шевченківських творах виконують переважно локально-предметну функцію, тобто семантико-асоціативна трансформація гідронімів Дністер, Дон, Іква не розвинена, бо для її створення обов'язковим є антропоморфне тло, а також певні семантико-асоціативні зв'язки:

*Та й поплив Дністром на сей бік,
Покинувши волю [3, 436];
Води чимало з Ікви
В море утекло... [3, 397];
...після покрови
Вертався з Дону я [3, 534].*

Простір поетичних творів Шевченка наповнено репрезентантами концепту *вода*, які утворюють наскрізний асоціативний ряд, проте деякі з них поза текстом можуть втрачати емоційний вплив на читача. Та антитеза як семантичне зіткнення різнорідних понять змальовує об'ємні образи-картини навіть відірвано від тексту в цілому:

*Заступила чорна хмара
Та білу хмару.
Виступали з-за лиману
З турками татари [3, 470].*

Хвиля в тестах Шевченка сприймається як дихотомічна пара 'біда' – 'порятунок':

*І в синій хвилі потонає, пропадає [3, 594];
Аж хвиля синя реве...
І, ревучи, на той берег
Козака виносить... [3, 434];
А хвилі на той бік ідуть та ревуть [3, 201].*

Заданість стереотипної ситуації, наприклад, спокійний плюскіт хвилі на морі породжує за ознаками тотожності заданість емоційних реакцій:

*Тоді, хвиле, неси з милим,
Куди вітер віє... [3, 40];*

Пливають хвилі собі та співають [3, 83].

Семантико-асоціативна трансформація лексеми *хвиля* зумовлює появу семи 'рідний край'. Образ рідного краю переважно замальовується як гармонійне поєднання стихій води і повітря:

*Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі
Із нашої України [3, 199].*

Універб *вода* у поетичних текстах прирощує негативні семи 'загинуті' або 'зажуритись':

*І що їй діяти з собою?
Або сховатись під водою,
Або принамені розбить
О стіну голову... [3, 517];
А над самою водою
Верба похилилась [3, 355].*

У фольклорних текстах, зокрема, українських піснях похилена верба також є символом зажури, туги, печалі.

До когнітивної системи концепту *вода*, крім базових лексем, виявляються включеними назви дій. Непряма співвіднесеність з предметом чи дією вважається однією з визначальних характеристик концепту та його вузлів:

*Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю,
Рости, рости, тополенько,
Все вгору та вгору [3, 78].*

У багатьох випадках імперативний заклик передбачає не просто 'рух направлений', 'рух переміщення', а 'рух бунтівний':

*...море, грай,
Реви, скелі ламай! [3, 200].*

Антропоморфне тло перетворює море на живу істоту, яке здатне *сказитися [3, 200], розмовляти [3, 73], грати [3, 45]*. Бунтарський дух моря здатний перетворити його дії на дії сильного і дужого звіра:

*І море ревнуло Босфорову мову [3, 199];
Реве синє море [3, 200].*

Коли в дію вступає суб'єкт, текст також набуває динамічності, але разом з тим визначається й певний перехідний момент з одного стану до іншого:

*Погуляю понад морем
Та розважу своє горе [3, 465].*

Подекуди море стає колискою, люлькою для сонця або вітру:

І сонце спатоньки зове у синє море [3, 489].

Отже, репрезентанти концепту вода є складовою частиною ментальної моделі, яка містить найрізноманітніші знання про світ, думки, установки і створює когнітивну систему поетичних текстів Т.Г. Шевченка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Краткий словарь когнитивных терминов / Сост.: Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрат Ю.Г., Лузина Л.Г.. – М.,: МГУ, 1996.
2. Соссюр Ф. Курс загальної лінгвістики / Ф. Соссюр. – К.: Основи, 1998. – 324 с.
3. Шевченко Т.Г. Твори у двох томах / Т.Г. Шевченко. – К.: Дніпро, 1966. – 698 с.
4. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики. – К.: Арт Ек, 1998. – 326 с.